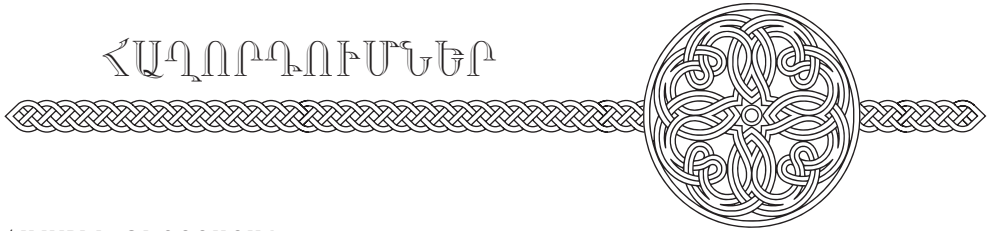

ՀԱՂՈՐԴՈՒՄՆԵՐ

ՀԱՍՄԻԿ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

Հայաստանի պատմության թանգարան

ՅԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹՅԱՄԲ ԳՈՐԳԻ ԵԶԱԿԻ ՕՐԻՆԱԿԸ ՁԵՅՍՍ ՍԱՐԿ ՔԵՇԻՇՅԱՆԻ ԱՆՁՆԱԿԱՆ ՎԱՎԱՔԱՄՈՒԻՑ (ԳՈՐԳԸ «ՅԻՇԱՏԱԿ Է ՍԲ ՈՍԿԱՆ ՆԱՅԱՏԱԿ»)

Ներածություն

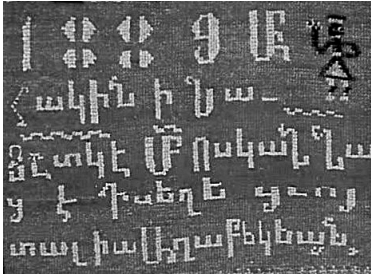
ԺԹ.—Ի. դդ., պատմական Հայաստանի արեւելյան շրջաններում հայ բնակչության հետզհետե նոսրացմանը զուգընթաց, որբացան հայկական մշակույթի մաս կազմող հուշարձանները: Սակայն խոստովն են հայկական մասին պատմող փրկված մշակութային արժեքները: Այդօրինակ վավերագիր հուշարձան է Ջեյմս Մարկ Քեշիշյանի անձնական հավաքածուում պահվող հիշատակագրությամբ գորգի եզակի մի նմուշ (նկ. 1): Սրա հորինվածքային հատկանիշները՝ զարդաձևերը եւ գունային նկարագիրը, մեզ հիմք են տալիս այն վերագրել Գարգմանին: Միեւնույն ժամանակ՝ գորգի վրա եղած արձանագրությունը (որի քննությունը՝ ստորեւ) կապվում է Դուգարքի հետ: Այն ներկայացվել է հայկական արձանագրությամբ գորգերի ցուցահանդեսին (Սան Ֆրանցիսկո, 2002 թ.) եւ հրատարակվել Մ. Էյլանդի «Անցումային ծեսերը հայկական արձանագրությամբ գորգերում» աշխատանքում¹, որտեղ ներկայացված է որպես կովկասյան գորգ՝ «Ղազախ»:

Քննություն

Գորգն ունի կարմիր հիմնադաշտ եւ պատկերային-բովանդակային իմաստով բաժանված է երեք գոտու: Հինգ տողից բաղկացած հիշատա-

¹ S. M. EILAND, Passages: Celebrating Rites of Passage in inscribed Armenian Rugs, San Francisco, 2002, №66:

Հյուսվածքի եւ կիրառված հնարների նկարագիրը տե՛ս հավելված 1-ում:

1889 ԱՄԻ

Հակիմ ի Նա -

Յշտկէ ՍԲ Ոսկան մա

ց է Դսեղեցւոյ

տալիա Աղաբեկեան

կագրութիւնը կենտրոնական հատվածում է, արձանագրված է. «1889 ԱՄԻ/ Հակիմ ի Նա- / Յշտկէ ՍԲ Ոսկան մա/ ց է Դսեղեցւոյ/ տալիա Աղաբեկեան»: Գրութիւնը գրագետ է, տառերը հավասարաչափ են, հատուկ անունների սկզբնատառերը շեշտված են, համառոտագրված բառերի վրա դրված են պատվի նշաններ: Ըստ Մ. Էյլանդի վերոնշյալ աշխատության՝ արձանագրված է. «Տիրոջ 1889 թ. Դահլիա Աղաբեկյանցը գործել է այս գորգը՝ ի հիշատակ Սուրբ Ոսկանի, որպեսզի նրանք, ովքեր կայցելեն նրա եկեղեցին Դսեղ գյուղում, ծնկի գան եւ աղոթեն»²: Ըստ վիճագրագետ Արսեն Հարությունյանի բանավոր հաղորդման՝ արձանագրութիւնը կազմվել է ծածկագրման եղանակով՝ մասնավորապես տողերի խառը դասավորութեամբ. նախ պետք է կարդալ երրորդ, այնուհետեւ երկրորդ, հինգերորդ, չորրորդ եւ առաջին տողերը, այսպես. «Յ[ի]շ[ա]տ[ա]կ է ՍԲ Ոսկան Նա/ հա[տա]կին, ի Նա/տալիա Աղաբեկեան/ց է Դսեղեցւոյ, /1889 ամի»:

Մեր ընթերցումը կրկնում է տողերի հերթականության վերջին տարբերակը, այսինքն՝ երրորդ տողում կարդում ենք. «Յշտկէ ՍԲ Ոսկան մա»: Այստեղ հատուկ նշանով շեշտված են համառոտագրված «Յ[ի]շ[ա]տ[ա]կ է, նա[հատակ]» բառերը եւ կցագրված՝ տերունական «Ս[ուր]Բ» բառը: Երկրորդում՝ «Հակիմ ի Նա-», որից հետո՝ (տողադարձված է) վերջին տողը. «տալիա Աղաբեկեան» (գրության նմանօրինակ խառը դասավորության օրինակների հանդիպում ենք արձանագրութեամբ այլ գորգերում եւ կարպետներում եւս): Ապա կարդում ենք չորրորդ տողը՝ «ց է Դսեղեցւոյ»³ եւ այսքանից պարզում, որ գորգի հեղինակը՝ գործողը, գուցե պատ-

² Անդ, էջ 101: Մակագրության թարգմանության մեջ պահպանել ենք «Նատալյա» անվան էյլանդյան «Դահլիա» տառադարձումը: Տե՛ս նաեւ Հ. Բեգոմյան, Ակնի որբերի գորգն ու հայատառ արձանագրութեամբ գորգեր ընդհանուր եւ մասնավոր հավաքածուներում, «Հայկական հանգույց. գորգարվեստի ավանդույթները» միջազգային գիտաժողով, Երեւան, 2013, նոյեմբերի 22, էջ 105:

³ 1860-ական թթ. ազգանունների ճնշող մեծամասնությունը ներկայացված է եւնց վերջավորութեամբ: Հավաքագրված տվյալները ցույց են տվել, որ դիտարկված

վիրատուն, Դսեղ գյուղից Նատալիա Աղաբեկյանցն է: Եւ առաջին տողում՝ թվագրությունը՝ «1889 ԱՄԻ» (կցագիր):

Երկրորդ տողի առաջին բառը՝ «Հակ», գրված է գլխատառով (սկզբնատառը), նշանակում է բեռ, մեծ կապոց, կապված ծանրոց՝ բառնալու կամ փոխադրելու համար⁴: Գրություն մեջ բոլոր հատուկ անունների սկզբնատառերը գրված են գլխատառերով, այս դեպքում էլ՝ որպես շարադրանքի առաջին բառ (բառամիջի տառ լինելու դեպքում կունենայինք փոքրատառ, ինչպես մյուս դեպքերում): Բացի այդ՝ շարադրանքի համառոտագրված բոլոր բառերի վրա գրված են համապատասխան նշաններ, ըստ այդմ՝ համառոտագրված «Հակ» բառն էլ կունենար անհրաժեշտ նշանը, կամ «նա(հատակ)» բառի մոտ, ինչպես «Նատալիա» բառի դեպքում, կգրվեր տողադարձի նշան: Ամփոփենք. Նատալիա Աղաբեկյանցը, որը Դսեղ գյուղից է, գորգը գործել (կամ պատվիրել) է 1889 թ.՝ Սբ. Ոսկան նահատակի հիշատակին:

Արցախում եւ դրա հյուսիսային շրջաններում կան Ոսկան անունը կրող բնակավայր, գետ եւ հոգեւոր-մշակութային կենտրոններ (աղբյուր, սրբատեղի, մատուռ): Այդպիսին էին Ոսկան նահատակի աղբյուրը՝ Նոր Փխի գյուղի մոտ (Բանանց), որը բուժում էր համրությունը, խլությունն ու կուրությունը⁵, Ոսկանապատ բնակավայրը, որի ամենավաղ հիշատակությունը ԺԵ. դարից է (նաեւ համանուն գետ)⁶: Այստեղ գտնվող Սբ. Աստվածածնի անունը կրող Կուսանաց անապատը, ըստ Ս. Կարապետյանի, «տարբեր սկզբնաղբյուրներում հանդիպում է Ոսկանապատի անա-

տարբերակներում մոտ 260-ից 230-ից ունի -եանց կազմությունը, 1870–1880-ական թթ. այդպիսին են 730-ից 603-ը: 1890-ականներին -եանց, -եան հարաբերությունը 250/289-ի է: Հետագա տարիներին առավել հաճախ հանդիպում են -եան-ով կազմություններ: Տե՛ս Տ. ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ, Հայկական ազգանունների ձևավորումը, ՊԲՀ, հ. 4, Երեւան, 1986, էջ 123:

Դսեղ անվանումով բնակատեղի, ներկայիս Լոռու մարզից զատ (գ. Դսեղ), այլ շրջանում չենք հանդիպել:

⁴ «Նա մանրածախ առետուր չէր անում, հակներով էր ծախում». տե՛ս Ս. ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՅ, Հայերէն բացատրական բառարան, Երեւան, 1944, էջ 12. Յ. ԳԱՅԱՅԵԱՆ, Բառարան գանձարան հայերէն լեզուի, Գահիրէ, 1938, էջ 262: Գրաբարյան «հակել» բայն ունի ծուր, կռնալ, խոնարհել իմաստները. Լ. ՆԱԶԱՏՐԵԱՆ, Գրաբարի ուսումնական բառարան, Սուրբ Ղազար, Վենետիկ, 2016, էջ 179: Հավելենք, որ թեպետ բովանդակային առումով համադրելի է առարկայի հիշատակագրության տրամաբանությանը, այնուամենայնիվ հավանական ենք համարում, որ «հակին» բառը կարող է գործածված լինել կապոց իմաստով՝ շեշտելով ուխտատեղի տարվող կամ նվիրաբերվող առարկա լինելու հանգամանքը:

⁵ Տե՛ս Ե. ԼԱԼԱՅԱՆ, Զրի պաշտամունք, Գանձակի գավառ, գք. Զ., հ. Ա., Թիֆլիս, 1900, էջ 332:

⁶ Տե՛ս «Աղատամարտ», Երեւան, 1994, թ. 43, էջ 13:

պատ, Սբ. Ոսկյանց անապատ անվանաձեւերով⁷: Նույն հեղինակը, բերելով Մակար եպս. Բարխուդարյանցի վկայությունը, նշում է Հին Փիփ բնակատեղիից հյուսիս գտնվող մի քարաշեն մատուռի մասին՝ Բուսկան նահատակ (գուցե Ոսկան), որի տապանի վրա եղել է քարե խաչարձան⁸: ԺԵ. դարի ձեռագրական հիշատակարաններում Վանի գավառի Շատվան բնակատեղիում, ի թիվս այլ սրբավայրերի, հիշատակվում է Սբ. Ոսկյանց սրբավայր, որից Ի. դարի սկզբներին միայն ավերակներ են պահպանվել⁹: Սբ. Ոսկան նահատակ ուխտատեղի է հիշատակվում Դաշբուլախ գյուղից 0,5 կմ արեւելք՝ Բադա-Չարդախլու գյուղամիջի սարահարթում¹⁰ (քարտեզ 1), որ «Բուլանլուղ եւս է կոչուում»¹¹: ԺԷ. դարի քարաշեն մատուռ է (նկ. 2, 3): Վանքը կապվում է Ոսկան ճգնավորի անվան հետ, որի մարմինն ամփոփված է եղել վանքում¹²: Ուխտատեղին տարբեր աղբյուրներում հիշատակվում է «Սբ. Ոսկան նահատակ»¹³, «Ոսկան ճգնավոր»¹⁴, «Ոսկեանց»¹⁵ անուններով: ԺԹ. դարի վերջում գրված ճանապարհորդական, պատմագիտական աշխատությունների եւ հոգվածների անդրադարձներից սրբի մասին պարզում ենք, որ «նահատակվել է քրիստոնեություն ընդունելու համար, ոմանք ասում են, թե հայրն ու ազգականներն են նահատակվել, իսկ թե երբ է եղել, կամ ուրիշ ինչ գործեր է կատարել, ոչ ոքի հայտնի չէ»¹⁶:

Սրբատեղին «բնակիչներից մեծ հարգանք էր վայելում, դրան մեծ նշանակություն էին տալիս իբրեւ զորավոր ուխտատեղի»-ի, ուր զանազան տեղերից գալիս էին Զատկին, Կրկնազատկին, Վարդավառին եւ Սբ.

⁷ Տէս Ս. ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ, Հյուսիսային Արցախ, Երեւան, 2004, էջ 406–408:

⁸ Տէս Մ. ԲԱՐԽՈՒԴԱՐԵԱՆՑ, Արցախ, Բագու, 1895, 300. տէս նաեւ Ս. ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 268:

⁹ Տէս Գ. ԲԱԳԱՆՅԱՆ, Արեւմտյան Հայաստանի պատմաժողովրդագրական նկարագիրը Մեծ եղեռնի նախօրեին, մաս երկրորդ, «ՎԷՄ», Երեւան, 2015, թ. 3, հավելված, էջ 4:

¹⁰ Տէս Ս. ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 488–491. տէս նաեւ Մ. ԲԱՐԽՈՒԴԱՐԵԱՆՑ, նշ. աշխ., էջ 321:

¹¹ Մ. ԲԱՐԽՈՒԴԱՐԵԱՆՑ, նշ. աշխ., էջ 321:

¹² Տէս Ս. ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 488 (տէս ծան. 3595):

¹³ «Մշակ», 1883, թ. 74, էջ 1. «Նոր դար», Թիֆլիս, 1889, թ. 197, էջ 3. «Արձագանք», Թիֆլիս, 1888, թ. 7, էջ 87. Ս. ՔԱՄԱՆՅԱՆ, ԳԱԹ, 11/6:

¹⁴ ՀԱԱ, ֆ. 53, ց. 1, գ. 3437, թ. 15:

¹⁵ «Արձագանք», Թիֆլիս, 1893, թ. 44, էջ 2. Թ. ՀԱԿՈԲՅԱՆ, ՍՏ. ՄԵԼԻՔ-ԲԱՆՇՅԱՆ, Հ. ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ, Հայաստանի եւ հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, Երեւան, 1998, էջ 177:

¹⁶ «Նոր դար», Թիֆլիս, 1889, թ. 197, էջ 3:

Աստվածածնին¹⁷: Յ. Մանասյանցը, այստեղ գտնվելով 1883 թ., նշում է. «...ուխտաւորներ թիւը բաւական շատ է լինում. այստեղ գալիս են ամենահեռաւոր տեղերից, շատերը ոտով եւ մինչեւ անգամ բոբիկ բաւական տարածութիւն են անցնում, որպէս զի խաչը նրանց «դիշակը տայ»: «Մեր վերջին յոյսը Բուլանլուղն է»,— ասում էին ուխտավորները,— «ամեն ուխտատեղի գնացել ենք, բայց ի զուր»: Յ. Մանասյանցը պատմում է մի ընտանիքի մասին, որը եկել էր Սեւանա լճի կողմերից՝ «սարերի ձիւններով եւ անթիւ նեղութիւններ կրելով, այն էլ բոբիկ, որպէս զի խաչը նրանց ամուլ որդուն զաւակ շնորհէ»: Ուխտավորները Սբ. Ոսկան նահատակի տապանի հողից քսում էին աչքերին, ճակատներին, կոկորդներին, դրանով սրբից խնդրելով ուժ, աչքի լույս եւ առողջութիւն¹⁸:

Հայաստանյայց եկեղեցին Ա.—ԺԵ. դարերում հիշատակում է վաթսուներեք սրբի, որոնցից շատերը՝ խմբերով¹⁹: «Ոսկի», «Ոսկյանց»²⁰ նահատակները հիշատակվում են Ա.—Բ. դարերում Հայոց տոնացույցում՝ «Քահանայք» անունով²¹: Տոնելի վկաներ են, ճգնավորներ, որոնց «յիշատակը կը տօնէ Հայ եկեղեցին սկզբէն ի վեր»²²: Եռատուն շարականով նահատակների վարքից հաղորդվում է մի քանի կետ²³. պարզվում է, որ «Ոսկյանք», հռոմեական արքունիքից դեսպանութեան պաշտօնով գալով Հայաստան, հանդիպում են Թադեոս առաքյալին, լսում նրա քարոզն ու մկրտվում: Թադեոս առաքյալի նահատակութիւնից հետո բարձրանում են լեռները եւ ժամանակ առ ժամանակ քարոզչութեան իջնում, դարձի բերում Սաթենիկ թագուհու ազգականներին, ալան իշխաններին եւ ազնվականներին: «Ասոնց քրիստոնէութիւնը ծանր կու գայ թագուհիի եւ իր Վնոյն եւ Վրդոյն զաւակներուն, որոնք նոյնիսկ Ոսկին եւ ընկերները կը ստիպեն, որպէսզի ինչ ազդեցութեամբ որ պալատականները

¹⁷ Տէս անդ:

¹⁸ Տէս անդ:

¹⁹ Մ. ԱՇԽԵԱՆ, Հայոց եկեղեցու սուրբերն ու սրբոց տօները, Երեւան, 2001, էջ 13:

²⁰ Խմբի «մեծաւորի անունը յունական ձայնով Խրիստի կը կոչուէր... հայ թարգմանիչն հայերէնի փոխելով Ոսկի կը գրէ». «Եկեղեցի Հայաստանեայց», Մանչեստր, 1900, թ. 5, էջ 129:

²¹ Մ. ԱՇԽԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 13. «Քրիստոնյա Հայաստան» հանրագիտրան, Երեւան, 2002, էջ 837:

²² «Լուսաւորչին ժամանակէն անոնց յիշատակը ընդունած է տօնելի սուրբերուն կարգը, հոռի 10 օրուան վրայ». «Սոփերք Հայկականք», Վկայաբանութիւն սրբոյն Բարդղղոմէոսի առաքելոյ եւ ս. Ոսկեանց եւ Սուքիասանց, ԺԹ., Վենետիկ, 1854, էջ 62. հմմտ. Մ. ՕՐՄԱՆՅԱՆ, Ազգապատում, հտ. Ա., Բելլութ, 1959, էջ 22:

²³ «Սոփերք Հայկականք», նշ. աշխ., էջ 59—66:

քրիստոնէութեան մտցուցին, նոյն ազդեցութեամբ անոնց միտքը փոխեն:Երկու արքայորդիներ իրենց նպատակին չհասնելով, նոր դարձողներէն աւելի զանոնք դարձնողներու վրայ կը զայրանան, եւ մինչեւ Ծաղկէոյ լեռները Ոսկեանց մենաստանները երթալով, հինգն ալ կը նահատակէին սուսերաւ բարձեալ զգլուխս նոցա»²⁴ (Սուփ. ԺԹ. 62):

Արդոք «Սբ. Ոսկանի» մասին հիշողությունն առնչվում է «Ոսկյանց» նահատակների հետ, թե՛ նա այլ անձ է, հայտնի է: Այնուամենայնիվ պարզ է, որ սրբի անունն այս շրջանում հանդես է գալիս որպէս տեղանուն, իսկ ԺԹ. դարավերջին եւ Ի. դարասկզբին հավաքական (collective) հիշողության մեջ պահպանվում է «եկեղեցու պաշտպանության համար կյանքը զոհած մարտիրոսի»²⁵՝ Սբ. Ոսկանի անունը:

Գորգի պատկերում մանրիկ երկշարք խաչանախշերով «առանձնացվում» է երկրաչափականացված բուսանախշերով բոլորված եկեղեցական կառույցի ուրվագիծ: Ենթադրելով, որ պատկերված կառույցը կապ ունի Սբ. Ոսկան նահատակի անվանն առնչվող ուխտատեղիի հետ (միեւնոյն ժամանակ լիարժեքորեն չենք բացատրում այլ՝ Սբ. Ոսկան նահատակի հետ անմիջականորեն կապ չունեցող կառույց պատկերված լինելու հանգամանքը), քննարկենք այն զուգահեռները, որոնք առկա են գորգի կառույցի պատկերի եւ սրբի ուխտատեղիի միջեւ (Դաշբուլախ):

Գորգի՝ կառույցի պատկերը շրջապատված է ծառապատկերներով (ուխտատեղին շրջապատված է եղել «...դալարագեղ վարելահողերով եւ մարգագետիններով»)²⁶, գագաթին՝ խաչազարդ²⁷: Ըստ ճարտարապետական հորինվածքի՝ կառույցը երկթեք տանիքի տակ առնված միանավ թաղածածկ շինություն է (14 x 7,95 մ, նկ. 4)²⁸, որը մի քանի անգամ նորոգվել է²⁹: Սրան հարավային կողմից կցված է ուղղանկյուն հատակագծով, միա-

²⁴ Օրմանեան, անդ:

²⁵ Ս. ՊԱՊԻԿՅԱՆ, Հայերեն կրոնական տերմիններից առաջացած տեղանունների մասին, Հայոց սրբերը եւ սրբավայրերը, Երեւան, 2001, էջ 117:

²⁶ ՀԱԱ, ֆ. 1404, ց. 1, գ. 56, թ. 2:

²⁷ Եկեղեցական կառույցների պատկերների օրինակներ տե՛ս «Սուրբ Հայաստան. պատմություն եւ մշակույթ. Աստվածաշնչյան Հայաստանից մինչեւ XVIII դ. վերջ», Յուզահանդեսի կատալոգ, ՀՊԹ, Երեւան, 2007, էջ 34, 70, 136:

²⁸ Տե՛ս Ս. ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 489:

²⁹ Տե՛ս «Մշակ», Թիֆլիս, 1883, թ. 74: ԺԹ. դ. 80-ական թվականների համար կան վանքի վերանորոգման մի քանի տվյալներ. «1884—85 թուին Գանձակեցի Կարապետ Սափարեանցի ժրաջան աշխատութեամբ իւր առաջուան խարխուլ եւ կիսաւերակ դրութիւնից կատարեալ վերանորոգած». այս մասին տե՛ս «Սոր դար», Թիֆլիս, 1889 թ., թ. 197, էջ 3. Ս. ՔԱՄԱՅԱՆ, ԳԱԹ, 11/6, էջ 15. «Արձագանք», Թիֆլիս, 1888, թ. 7, էջ 87:

թեք թաղածածկ տապանատուն (4,55x3.27), որի մուտքն արեւելյան կողմից է³⁰: Գորգի պատկերում հետեւյալն է. կառույցի հորինվածքի հիմքում՝ ուղղանկյուն շրջանակի մեջ 8-աձեւ պատկեր կա: Ս. Քամալյանը 1890 թ. ամռանը Շամշադինի հին գյուղեր այցելելու առիթով գրված «Ճամփորդական ակնարկներ»-ում հաղորդում է. «Եկեղեցու դռան ձախ կողմ փոքր դռնակ է բացվում մի խորանի մեջ, ուր բազմած կա նահատակի գերեզմանը....»³¹:

Գորգի վրա ուրվագծված կառույցի աջ կողմում կիսալուսնաձեւ աղեղ կա, որով հավանաբար նկատի է առնվել հարավային կողմից վանքի միակ մուտքը: Ներսում խաչանախշերով, մարդատեսք ուրվագծով կերպարները (այս պատկերներն էականորեն տարբերվում են թվագրումից աջ իրապաշտորեն ներկայացված մարդապատկերից, պատճառը հատուկ սահմանված կառույցի ներսում լինելու հանգամանքն է) եւ ընդհանուր պատկերը նվիրաբերման տեսարան են հիշեցնում: Վանքի վերանորոգման մասին մի հաղորդման մեջ վկայված է այստեղ «սրբոց գերեզմաններ»³² լինելու փաստը: Սրանցից աջ՝ կշեռքի նժարների տակ, կենդանիների պատկերներ են: Ըստ Հ. Մանասյանցի վկայության՝ «Սբ. Յարութեան տօնից մինչեւ Սբ. Խաչի տօնը համարեա ամեն կիրակի ուխտավորներ են լինում. ամեն մէկը նրանցից պարտաւոր է իր մորթած գառի երին եւ մորթին քահանային տալ. բացի խաչահամբուրից՝ եկեղեցում հաւաքվում է, մանաւանդ նշանաւոր տօներին, մի ահագին կոյտ երինների եւ մորթիների»³³: Այս առիթով նկատենք, որ տեւական ժամանակ շարունակվում էր հոգեւոր կենտրոններին մորթու, բրդյա գործվածքների³⁴ եւ կենդանիների նվիրաբերման ավանդույթը: 1905 թ. արխիվային մի փաստաթղթում

1923 թ. օգոստոսի 5-ին Մեսրոպ քահանա Ստեփանոսյանցի՝ Գանձակի Հայոց կոնսիստորիային ուղղած հայտարարության մեջ կարգում ենք. «Վանքը, սրբավայրերը եւ թէ սենեակները, սրբոց գերեզմանները ըստ արժանւոյն վերանորոգել եւ շքեղ երկաթի ամուր վանդակներով վանդակապատիլ իմ, աղբիւրներ իմ շինէ ժամանակի բարեպաշտ եւ ջերմեռանդ ուխտաւորաց նուէրներով», «...նորից իրմաշտուլիցի թուրքերը գրաւեցին Վանքի դալարագեղ վարելահողերն ու մարգագետինները: ...նորից աճապարեցին բուն դնել Վանքի շուրջը, օրէցօր քայքայուած եւ աւերուած է, ու պղծութեան մէջ ու տղմի մէջ խորխափուած է», ՀԱԱ, ֆ. 1404, ց. 1, գ. 56, թ. 2:

³⁰ Ս. ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 490:

³¹ Ս. ՔԱՄԱԼՅԱՆ, ԳԱԹ, 11/6, էջ 16. այս մասին տե՛ս նաեւ «Արձագանք», Թիֆլիս, 1888, թ. 7, էջ 87. Թ. ՀԱՎՈՐԵՅԱՆ, ՍՏ. ՄԵԼԻՔ-ԲԱՆԵՇՅԱՆ, Հ. ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 177:

³² ՀԱԱ, ֆ. 1404, ց. 1, գ. 56, թ. 2:

³³ «Մշակ», Թիֆլիս, 1883, թ. 74, էջ 1:

³⁴ ՏԵՍ Լ. ԱՎԱՆԵՍՅԱՆ, Հայկական գորգերի զարդաձեւերի ծագումնաբանությունն ու իմաստաբանությունը, Երեւան, 2020, էջ 106–107:

նշվում է Սբ. Ոսկան նահատակի սրբատեղիին նվիրաբերված առարկաների ցանկը, որոնց թվում՝ նաեւ գորգեր, կարպետ, թաղիք եւ այլն³⁵:

Վերն ասվածը հիմք ընդունելով՝ կարող ենք ամրագրել, որ գորգը ծիսապաշտամունքային նշանակություն ունի եւ հավանաբար նվիրաբերվել է ուխտատեղիին կամ գործածվել որպես ծիսական առարկա՝ հյուսվելով ի հիշատակ Սբ. Ոսկան նահատակի: Այս առիթով հետաքրքրական են լրացվող հորինվածքները, վերին շերտը հարդարող պատկերները, եզրագոտիների զարդաձևերը եւ գունային մանրամասները, որտեղ արտահայտված ենք տեսնում հոգու եւ հանդերձյալ կյանքի մասին ժողովրդական պատկերացումները: Հատկանշական է դաշտի կարմիր հիմնագույնը, ինչը սրբազան եւ ծիսապաշտամունքային նշանակություն ունեցող հայկական գորգերում ընդգծված հատկանիշ է³⁶: Երկնային գոտին խորհրդանշող վերին հատվածում յոթ շերտով պատկերված են երկրագործության հետ առնչվող խորհրդանիշներ (վանդակաձեւ, սանրաձեւ նախշեր, կենդանու պատկեր) եւ սպիտակ-սեւ հակադրությամբ հակադիր դասավորված արծվապատկերներ:

Ըստ ժողովրդական պատկերացումների՝ երկինքը յոթշերտանի անսահման տարածություն է³⁷, եւ տիեզերքի երեք հարկերում բնակիչները զբաղվում եւ ապրում են գլխավորապես երկրագործությամբ³⁸: Բանահյուսության մեջ մարդու հոգին թռչնի կերպավորում ունի³⁹ եւ մեռնելիս դուրս է գալիս բերանից. եթե արդար է՝ աղավնու, եթե մեղավոր՝ սեւ թռչունի նմանությամբ⁴⁰:

Արծվապատկերները, ինչպես մշակութային տարբեր ոլորտներում, այնպես եւ այստեղ, հանդես են գալիս որպես հոգու, այն վերակենդանացնող, այլ տարածություն փոխադրող խորհրդանշաններ⁴¹: Երկինք

³⁵ ՀԱԱ, ֆ. 53, ց. 1, գ. 3764, թ. 282:

³⁶ Այս մասին մանրամասն տե՛ս Լ. ԱՎԱՆԵՍՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 97:

³⁷ Վ. ԲԳՈՅԱՆ, Երկրագործական մշակույթը Հայաստանում, Երեւան, 1972, էջ 485:

³⁸ Գ. ՆՓԳԵՀԵԱՆ, Պառավաշունչ. Երկինքն ու երկիրը, գր. ԼՄ, հ. Ա., Թիֆլիս, 1902, էջ 263–265:

³⁹ «Էն ի՛նչ դուռ ա, որ ո՛նչ միս ունի, ո՛նչ էլ ոսկուռ, Ամա (բայց) որ թռավ՝ պրծար». տե՛ս նաեւ 1968ա, բ, գ օրինակները. Ս. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, Հայ ժողովրդական հանելուկներ, Երեւան, 1965, էջ 192:

⁴⁰ Տե՛ս Ե. ԼԱՆՅԱՆ, Հոգու եւ հանդերձեալ կեանքի մասին, Վարանդա, գր. Բ., հ. Ա., Թիֆլիս, 1897, էջ 185:

⁴¹ «Երբ արծիվը զգում է, որ ծերանում է, նա հավաքում է իր ամբողջ ուժը, թափ է տալիս հոդ թեւերը եւ բարձրանում է երկինք՝ դեպի մայր արեգակը: Մխրճվելով արեւի շողերի կրակի մեջ՝ նա մնում է այնքան, մինչեւ ողջ մարմինը շիկանում է: Ապա անմիջապես

սավառնելուց, բարի եւ չար գործերն արդարութեան կշռով կշռելուց հետո (այս պատկերացումների հետ ենք կապում վերոնշյալ կշեռքի պատկերը⁴²) բարին ծանր կշռելու դեպքում մարդն անցնում է Քրիստոսի աջ կողմը եւ ուղեւորվում դեպի դրախտ: Այստեղ բոլոր թռչունները (արդարները) մնում են մի ծաղկալից, ծաղկազարդ այգում⁴³: Հարթութեան այլ մակարդակի անցման մասին ակնարկում են նաեւ տիեզերքը խորհրդանշող եզրագոտու աւտղապատկերները⁴⁴: Արտաքին գոտին ամփոփում է հորինվածքի ողջ տրամաբանությունը՝ արծվի կերպարանքով սպիտակ (բարի) գունավորմամբ հոգուն պատկերելով վերին աջ կողմում՝ բոլորված հարատեւություն խորհրդանշող չընդհատվող ծաղկաշղթայով:

Ամփոփելով՝ նշենք, որ գորգը Սբ. Ոսկան նահատակի հիշատակին նվիրված եւ վերջինիս ուխտատեղիի հետ առնչվող, գաղափարական խորհրդանշաններով հարուստ բացառիկ նմուշ է, որն արտահայտում է ժամանակի կրոնական հավատալիքները, խորհրդանշական պատկերացումները, գորգագործական ավանդույթները եւ տարածաշրջանային կապերը:

Հավելված 1.

Գորգ

1889 թ., Գարդման

Առձանագրությունը՝ 1889 ԱՄԻ Հակին ի նատալիա Աղաբեկեանցէ Դսեղեցոյ Յ[ի]շ[ա]տ[ա]կէ Ս[ուր]Բ Ոսկան նա[հատակ]

սուրում է ցած եւ սուզվում լեռնային լճի սառն ջրերի մեջ: Ջրից դուրս է գալիս, թռչում դեպի ամենաբարձր սարի գագաթը, կոնչում է եւ, թռթափելով հին փետուրները, երիտասարդանում»։ Ա. ԴԵԻՎԱՆՑ, Կաճեթա ծուր, Երեւան, 1974:

⁴² Կշեռքի պատկերների օրինակներ տես օրինակ ՀՊԹ-ի Ա-5493 (եկեղեցական վարագույր), Նոր Բայազետ, XIX դ. կես: ՀՊԹ-ի Ա-1989 (եկեղեցական վարագույր), Նոր Բայազետ, 1859 թ.: Վերջինիս հորինվածքում՝ կշեռքի պատկերից ցած, հրեշտակապետի մեղավորներին դժոխքի հրեշի բաց երախն ուղարկելու տեսարանն է պատկերված: Տես «Հայերեն արձանագրությամբ առարկաներ», պր. III, ՀՊԹ, Երեւան, 2010, էջ 85, 76:

⁴³ Տես Ե. ԼԱՍՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 185—186:

⁴⁴ Տես Л. БУТКЕВИЧ, История орнамента, Москва, 2008, էջ 19—20:

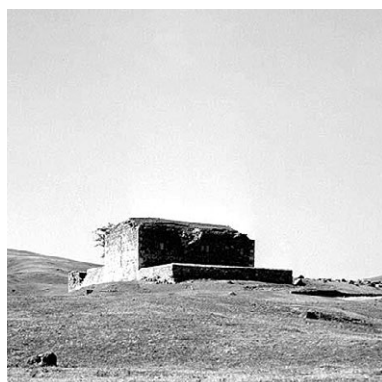
«Դրըխյու (դրվագազարդ) կարպետ ծալվիլ չի, եզրի ծալքերը հրմբարվիլ չի»։ Ս. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 8: Մեր խորին շնորհակալությունն ենք հայտնում Հայաստանի պատմության թանգարանի գիտաշխատող պ. գ. թ. Լիլիա Ավանեսյանին եւ Հայկական ճարտարապետությունն ուսումնասիրող հիմնադրամի աշխատակիցներին, մասնավորապես Րաֆֆի Քորթոշյանին՝ փորձագիտական խորհրդատվության համար:

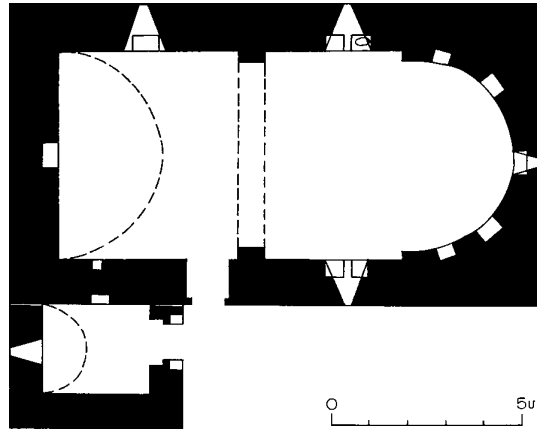
Նկ. 1

Նկ. 2

Նկ. 3

հորինվածֆային նկարագիրը.
 հիմնաթել՝ բուրդ, 2, S, գույնը՝ դարչնագույն
 միջնաթել՝ բուրդ, 2, S, շարֆերի ֆանակը՝ 2, գույնը՝ դարչնագույն
 խավի թել՝ բուրդ, 2, S, հանգույցը՝ զույգ, բարձրությունը՝ 7 մմ
 գույներ՝ շագանակագույն (երեխ՝ երանգ), դարչնագույն, կարմիր, կա-
 պույտ (երեխ՝ երանգ), ոսկեգույն, փղոսկրագույն, դեղին (11)
 չափերը՝ 104x86 սմ
 փաթույթներ. բուրդ, ֆանակը՝ 3, գույնը՝ կապույտ, շագանակագույն,
 կարմիր
 լայնակի եզրեր. վերետում, ներքետում կարճ ծոպերով
 Զեյմա Մարկ Քելիշյանի անձնական հավաքածու
 E. MURRAY, Passages: Celebrating Rites of Passage in inscribed Armenian
 Rugs, San Francisco, 2002, №66.

РЕЗЮМЕ

Армянское культурное наследие осиротело после постепенного сокращения населения восточных регионов Армении в XIX—XX веках. Существует очень много культурных объектов с надписями, которые рассказывают многое об этих объектах. Таковым является ковер, хранящийся в частной коллекции Джеймса Марка Кешишяна. Он имеет уникальную надпись, опубликованную в книге М. Эланда: «Отрывки: Празднование обрядов перехода в армянских коврах с надписями» (Сан-Франциско, 2002 г.).

В отчете обсуждается наш вариант прочтения надписи о дате, поводе создания ковра, имени ткачихи и ее происхождении. Ковер соткан в память о Святом Воскане. Изображенная на ковре структура имеет отношение к святилищам, названным именем Святого Воскана. В ходе исследования мы попытались отождествить структуру ковра с наиболее вероятным святилищем, названным именем Святого Воскана. Орнаменты на ковре объясняются в контексте восприятия души и подземного мира.

SUMMARY

The Armenian cultural heritage was orphaned after the gradual decrease in the population of the eastern regions of Armenia in the 19th—20th centuries. There are many cultural objects with inscriptions that tell a lot about the objects themselves. Such a rug is preserved in James Mark Keshishian's private collection, which has a very unique inscription and has been published in M. Eiland's book "Passages: Celebrating Rites of Passage in Inscribed Armenian Rugs", San Francisco, 2002.

The report discusses our version of reading the inscription about the date, the reason for the rug creation, the name and origin of the weaver. The rug was woven in memory of St. Voskan. The structure depicted on the rug is related to the sanctuaries named after St. Voskan. In the course of the study, we tried to identify the structure of the rug with the most probable sanctuary named after St. Voskan. The ornaments on the rug are explained in the context of perceiving the soul and the underworld.

